

ממלכות אלמותיות? ערב הסעודית ומדינות המפרץ ב"אביב הערבי"

יואל גוז'נסקי

במבט שטחי דומה כי 'האביב הערבי' פסח על הממלכות במפרץ, ואכן, נראה כי משטרים אלה ניחנו בעמידות וביכולת הישרדות גבוהה מזו של המשטרים ה"רפובליקניים" הערבים. אולם, הממלכות הערביות במפרץ הן יוצאות מן הכלל לא משום היותן ממלכות. הן עמדו עד כה בסערת ההתקוממויות, במידה רבה משום שמרביתן צפות בים של עושר שמאפשר להן – עד רמה מסוימת – לקנות מתנגדים מבית ותמיכה מחוץ. עד כה לא הצליחו המהפכות לענות על ציפיותיהם של העמים הערביים, להביא לשיפור ברמת החיים ולהגביר את ההשתתפות הפוליטית של האזרחים, והדבר פגע בתנופה של 'האביב הערבי' ולפיכך הסיר, לפחות באופן זמני, איום זה ממרבית הממלכות במפרץ.

מילות מפתח: ממלכות, 'האביב הערבי', נפט, מדינות קצבה, יציבות משטרים

רקע

ב־9 במארס 2012 יצאו להפגין בבחריין יותר מ־100,000 איש (כחמישית מכלל האזרחים).¹ במונחים יחסיים זהו מספר גבוה הרבה יותר מאשר מספרם של אלה שיצאו להפגין ברחובות מצרים ערב הפלת מובארכ. אולם, בית ח'ליפה לא נפל. בעוד התקוממויות זעזעו את הרפובליקות, שום ממלכה לא נפלה. בקטר, המדינה העשירה בעולם (במונחי תל"ג לנפש), האזרחים לא ראו סיבה לצאת לרחובות. באיחוד האמירויות, מה שנותר מהחברה האזרחית נדרס ברגל גסה. התסיסה המבודדת בעומאן דעכה ממילא, ובערב הסעודית המחאה מתרכזת באזור השיעי ומתנקזת לרשתות החברתיות. המחאות הנמשכות בכוויית משקפות מסורת ארוכה של אקטיביזם אזרחי ומחאה פוליטית. רק בבחריין מתנסה באישקט בממדים

יואל גוז'נסקי הוא עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

רחבים, המוזן מקיפוח על רקע עדתי, אך התערבות צבאית מצד ערב הסעודית ואיחוד האמירויות הביאה לעת עתה לסיום מצב החירום.

מאמר זה יסקור את הלחצים הפנימיים המופעלים על בתי המלוכה במפרץ ויעריך את יכולתם לעמוד בהם. הטענה העיקרית היא שניתן להסביר טוב יותר את יציבותן היחסית – אם כי לא את "חסינותן" של מדינות אלו – באמצעות יכולותיהן הכלכליות, ובמידה פחותה יותר על ידי הסברים תרבותיים, דתיים וכאלה הקשורים לאופי שיטת המשטר הנהוגה בהן. למרות העושר שמקורו בנפט ובעקבות תהליכים פנימיים וחיצוניים, יציבותן של כמה מהממלכות במפרץ עלולה לעמוד במבחן בשנים הקרובות.

יחסי חברה-מדינה

על פי החוזה החברתי הבלתי-כתוב במדינות קצבה אלו (Rentier States), המשטרים הנהנים מהכנסות ממשאבי טבע מעניקים סחורות ושירותים לאזרחים. הם אינם מטילים על האזרחים מס כלשהו, ולאזרחים אין זכויות פוליטיות. יחסי חברה-מדינה נותרו, אם כן, כפופים לעיקרון שלפיו השליט ידאג לנתיניו, ואלה מצידם יסכימו שלא לקחת חלק בשלטון ויצמצמו את חופש הביטוי שלהם. לעבדאללה, מלך ערב הסעודית, מיוחסים הדברים הבאים בהקשר זה:

"בני עמי ואני יודעים היטב מהי העסקה: הם מושכים את ידיהם מפוליטיקה ומקבלים את בני משפחתי כשליטים שברכת אללה עליהם, ואנו דואגים לכל צורכיהם החומריים והרוחניים. כל הפטרו-דולרים אשר ארצות-הברית בנדיבותה הרבה שילמה לי במשך השנים בתמורה לנפט שלי יכולים לספק צרכים רבים: חינוך חינם, טיפולים רפואיים, סובסידיות דיור נדיבות, מזון ודלק, ועם סיום הלימודים – מקום עבודה ממשלתי מובטח שבו משתכרים שכר גבוה, ושבנו אין צורך לשאת באחריות"².

מנהיגי מדינות המפרץ חילקו מיליארדי דולרים מאז פרוץ המחאה בעולם הערבי, בדיוק מסיבה זו. לפי הסבר זה השליטים במפרץ למעשה "משחדים" את נתיניהם, ובתמורה זוכים ללגיטימציה פנימית לשלטונם, או שאינם זקוקים לה כלל. הסדרים מסוג זה מבטיחים לאזרחים רווחה ושגשוג, ולמשטרים – יציבות. זאת, כל עוד מדינת הקצבה מצליחה לתעל את רווחי הנפט למילוי כל צורכי האזרחים. פגיעה עתידית בהסדר זה תביא את האזרחים לבקש לעצמם, מטבע הדברים, זכויות פוליטיות נוספות שעד כה לא ניתנו להם.

השליטים במפרץ
למעשה "משחדים" את
נתיניהם, ובתמורה זוכים
ללגיטימציה פנימית
לשלטונם, או שאינם
זקוקים לה

חרף יתרונות כלכליים ואחרים, כמה ממשפחות המלוכה מבינות את הצורך להתחיל ליישם שינויים הדרגתיים בסדר הפוליטי הקיים. לדוגמה – ימים ספורים לפני הבחירות למועצות המקומיות (המופקדות רק

על נושאים שוליים ואשר מחצית מחבריהן ממונים לתפקידם), העניק עבדאללה מלך ערב הסעודית לנשים את הזכות לבחור ולהיבחר בבחירות המקומיות הבאות, הצפויות להתקיים ב־2015. כמו כן, עבדאללה החליט כי נשים תיכנסנה למג'לס אל־שורא – מוסד אקסקלוסיבי שהוקם ב־1993 ושנותר מרוקן מכל סמכות לבקר את הממשלה או לחוקק חוקים. אמנם, בינואר 2013 פרסם המלך עבדאללה צו שלפיו 30 נשים (מתוך 150 מקומות) תתוספנה למג'לס.³ אולם, הוא נותר איתן בעמדתו שלא לקיים ולו בחירות חלקיות למועצה שחבריה ממונים על ידיו.

מהלכים אלה הם בעיקר קוסמטיים, אך בכל זאת מעבירים את המסר אל הבית פנימה וכלפי חוץ גם יחד, כי המונרכים מוכנים ללכת כברת דרך כדי להסתגל לתמורות המהירות המתחוללות באזור, ואולי אף להקדים אותן. ראשי המדינות עצמם אינם בטוחים האם, מתי ובאיזה אופן תאחז במפרץ הטלטלה הערבית במלוא עוצה. מסיבה זו הם מוציאים סכומי עתק שמטרתם לנסות להוציא את העוקץ מכל התקוממות עממית פוטנציאלית. החשש מפני התקוממויות רציניות יותר בעתיד אינו בלתי־מבוסס לחלוטין, שכן כמה מהמרכיבים העומדים מאחורי ההתקוממויות במקומות אחרים, בכלל זה המרכיב העדתי, קיימים גם במפרץ.

מחאות השיעים

ההתקוממות העממית בבחריין החלה זמן קצר אחרי תחילת המהפכות בתוניסיה ובמצרים, אולם העניין התקשורתי בה דעך. ברקע נמשכת כל העת, "על אש קטנה", מחאתו של הרוב השיעי (המונה כ־70% מהאוכלוסייה) נגד משפחת המלוכה הסונית. ההפגנות מתקיימות מדי שבוע, בדרך כלל בכפרים שיעיים מחוץ לבירה, מנאמה. לא פעם הן מתדרדרות לאלימות קשה.

המהפכה האיראנית לא הותירה חותם של ממש במדינת האי הזעירה, בין השאר בשל העובדה שהשיעים החיים בבחריין אינם קבוצה הומוגנית: חלקם ממוצא ערבי ואחרים מזדהים בעיקר עם הממסד הדתי העיראקי בנג'ף. אולם, בית ח'ליפה עושה שימוש תדיר באיום האיראני ובהאשמות בדבר "מזימה שיעית" כדי לדחות רפורמות מהותיות בשלטון. בין השאר, האשמת איראן בניסיונות לערער את היציבות במדינה מסייעת לבית המלוכה לקבל תמיכה וחסות מערב־הסעודית, שחוששת אף היא מההשפעה האיראנית על האוכלוסייה השיעית בתחומה, ומההשלכות האפשריות של נפילת בית מלוכה סוני במפרץ. השיעים מצידם מאשימים את בית ח'ליפה בכינון מנגנון של אפרטהייד פוליטי ואפליה שיטתית. דרישות האופוזיציה (המפוצלת והמסוכסכת) כוללות, בין השאר: מלוכה חוקתית, בחירות הוגנות, הפרדת רשויות וחלוקת משאבים שוויונית.⁴

קרבתה הגיאוגרפית של בחריין לאיראן והאיזון העדתי העדין שבה הופכים אותה ליעד אטרקטיבי למעורבות איראנית. תקופות קשות של מתיחות היו בין

איראן לבחריין מאז המהפכה האסלאמית, בעיקר סביב תמיכת טהראן בארגוני אופוזיציה שיעיים, ניסיונות חתרנות ותביעות טריטוריאליות – כל אלה מזינים דרך קבע את החשדות באשר לכוונותיה של איראן. בעקבות האירועים האלימים בבחריין באביב 2011 הוכנסו לאי כוחות צבא של ערב הסעודית ואיחוד האמירויות (כווית שלחה כלי-שיט לאבטח את נמליה של בחריין), תחת דגל "המועצה לשיתוף פעולה במפרץ". חלק מהכוחות נותרו בבסיס קבע באי, במטרה לשמור על יציבות הממלכה.

איראן ממשיכה לתקוף את "הכיבוש" הסעודי, לערער על ריבונותה של בחריין ועל הלגיטימיות של "הדיאלוג הלאומי". בית ח'ליפה מצידו מאשים את איראן בהפעלת חוליות טרור שהתכוונו לפגוע באתרים אסטרטגיים באי, ביניהם גשר פהד, המחבר בין ערב הסעודית לבחריין, והשגרירות הסעודית בבחריין.⁵ כך או כך, אי-היציבות בבחריין הבליטה מחדש את עומקו של העימות הסוני-שיעי/ערבי-איראני, ואת מרכזיותו משני עברי המפרץ. חשש זה מפני איראן מביא את בית המלוכה הבחרייני לֶאֱזֶרֶחַ סונים רבים ככל האפשר (גם מקרב הפליטים הסורים בירדן), כדי לנסות לאזן על ידי כך את היחס בין העדות באוכלוסיית האי.⁶ גם במערב חוששים כי בחירות חופשיות בבחריין יולידו פרלמנט פרו-איראני, שיתנגד להשארותם של כוחות צבאיים אמריקאיים באי ויטיישר עם מדיניותה של איראן, ומכאן תגובתו הרפה באופן יחסי של הממשל האמריקאי לצעדי הדיכוי של המשטר. בריאד היה חשש כי המחאה בבחריין עלולה לזלוג גם לנאות המדבר של חסה וקטיף. אכן, המחוז המזרחי בערב הסעודית, שבו מרוכז המיעוט השיעי בממלכה, ידע גם הוא אירועים אלימים מאז אביב 2011. השיעים נותרו בעיה ביטחונית לערב הסעודית לא רק בשל קרבתם הגיאוגרפית והרעיונית לאיראן, אלא בשל הימצאותם

במערב חוששים כי בחירות חופשיות בבחריין יולידו פרלמנט פרו-איראני, שיתנגד להשארותם של כוחות צבאיים אמריקאיים באי ויטיישר עם מדיניותה של איראן

בסמוך למאגרי הנפט הגדולים בעולם. עוד בהיותו יורש העצר נקט המלך עבדאללה שורה של צעדים לפירוק המתחים עם המיעוט השיעי, ביניהם הכרזה על "דיאלוג לאומי", ואף התיר כניסה של מספר נכבדים שיעים (שישה במספר) למג'לס אל-שורא. אולם, בית סעוד לא הרחיק לכת עד כדי הכרה בשיעה כזרם מרכזי באסלאם, ונמנע מהענקת מעמד של אזרחים שווי זכויות לשיעים. התוצאה: הקיפוח הבסיסי של האוכלוסייה השיעית בממלכה נותר בעינו, ומפעם לפעם אף עולה על פני השטח.

המחוז המזרחי רוחש למרות ניסיונות של בית המלוכה להרגיע את השטח באמצעות הפעלת כוח ופיתויים כלכליים. תנועת המחאה, שהרימה את ראשה עם כניסת הכוחות הסעודיים לבחריין ומורכבת רובה ככולה מצעירים, קיימה הפגנות המוניות שבמהלכן נהרגו רבים ומאות נעצרו ונכלאו,

רבים מהם ללא משפט. הלוויות ההרוגים הפכו להפגנת כוח שכמוה לא נראתה במחוז מאז המהפכה האסלאמית. יתרה מכך, השיעים החלו, אליבא ד'משרד הפנים הסעודי, לעשות יותר ויותר שימוש באש מנשק חם נגד כוחות הביטחון. ערוץ הטלוויזיה בערבית של איראן, אל-עאלם, הזוכה לפופולריות בקרב השיעים בערב-הסעודית, קורא תדיר להפגנות ומחזק את החשש הסעודי בדבר כוונה איראנית לפגוע ביציבות הממלכה. בתגובה לתסיסה הכריזו השלטונות הסעודיים כי יגיבו "באגרוף ברזל" כדי לרסק את המחאה, והאשימו "ידיים זרות" – שם קוד למעורבות איראנית – בליבוי המתרחש. הנרטיב שלפיו השיעים הם 'גיס חמישי' מסייע לבית המלוכה לשמר מידה רבה של לגיטימיות – דרך מקובלת לאחד את השורות ולמנוע ביקורת מבית.⁷ ייתכן שהטבת תנאי חייהם של השיעים והגעה למעין "אמנה חברתית" הייתה מסייעת לבית סעוד, משום שקבוצות אופוזיציה נוספות עלולות לקבל עידוד ממאבקם של השיעים ולהחרף את מחאתן. השיעים בערב-הסעודית, המונים כשני מיליון איש (כ-10% מאוכלוסייה), מעולם לא היוו איום על יציבות הממלכה. אולם, המשך התסיסה עלול להוביל את חלקם לדפוס פעילות אקטיבי ואלים יותר.

דגשים שונים למחאה

המחאה במפרץ מקבלת, מטבע הדברים, ביטויים שונים, בהתאם לנסיבות וללחצים בכל מדינה: ממהומות רחוב שהתפרצו במלוא עוזן במדינות המפרץ העניות באופן יחסי – בחריין ועומאן, ועד להתנגדות, ברובה מתונה ואינטלקטואלית ובחסות האינטרנט, במדינות העשירות יותר כמו איחוד האמירויות וערב-הסעודית. אולם בכל המקרים נאלצו המשטרים להגיב באמצעי דיכוי חזקים, ובכך כרסמו בלגיטימציה שלהם. בחלק מהמקרים הפעילו המשטרים שכירי חרב, ביצעו מעצרי מנע, התערבו במערכות המשפט ופגעו בפעולת החברה האזרחית. השלטונות גם פנו לקוראן במטרה להצדיק את האיסורים למחאות ואת הדרישה מהאזרחים לציית למנהיגים. עד כה, רק קטר הצליחה להימנע מהפעלת יד כבדה, בעיקר הודות לעושר המופלג שממנו נהנים 250,000 אזרחיה, ואולי גם בשל עמדתה השונה כלפי הטלטלה במרחב.

הממלכות במפרץ ביססו מדינות משטרה ושיטות צנזורה מתוחכמות. בכך הן לא שונות ממשטרים ערביים אחרים. הן עושות זאת תוך הסתמכות על אדישות מסוימת מצד הקהילה הבינלאומית לנוכח הפרות זכויות אדם באופן שיטתי, בתמורה ליציבות אזורית מובטחת. המציאות מראה שיש מספר רב של מובטלים במדינות המפרץ, אזורים גדולים של עוני ומשאבים מתדלדלים, וכלכלות שבמידה רבה נכשלו בניסיון לגוון את תלותן בנפט. יתרה מכך, קיימת אוכלוסייה מודרנית, מרושתת היטב ומשכילה יותר של אזרחים צעירים, שאינם מוכנים עוד לחיות על

פי הכללים הישנים. הצעירים מביעים בגלוי את סלידתם מהסטטוס קוו, ובמקרים רבים חשים סולידריות עם תנועות המחאה במרחב הערבי.

סוד כוחן של הממלכות במפרץ

כל השוואה של המצב במרחב הערבי מטיבה עם השליטים במדינות המפרץ, שעדיין מספקים לאזרחיהם יציבות ורווחה. בהשוואה לאסד ולקדאפי, אפילו הגרועים מביניהם נראים באור חיובי (השוואה זו מעצם טיבה עשויה לפעול לרעתם, אם לאורך זמן חלק מהמשטרים החדשים ינחלו הצלחה). המהפכות לא הצליחו לענות, עד כה, על ציפיותיהם של הערבים, להביא לשיפור ברמת החיים ולהגביר את ההשתתפות הפוליטית של האזרחים, והדבר פגע בתנופת 'האביב הערבי' ולפיכך הסיר, ולו באופן זמני, איום זה ממרבית הממלכות הערביות במפרץ. מדינות המפרץ יעילות גם בדמוניזציה של יריבים, הן באמצעות הגדרתם כ'גיס חמישי' שזוכה לתמיכה מגורמים זרים, או כקיצונים אסלאמיים וכטרוריסטים. אסטרטגיה זו מאפשרת לשליטים להצטייר בעיני רוב האזרחים והמשקיפים הבינלאומיים כמי שתומכים בסטטוס קוו, ולכן כאופציה המועדפת על פני כל חלופה לא צפויה ומסוכנת. למרות חלחול כוחות הקדמה לאוכלוסייה ושיפור התקשורת בין האזרחים, לצד גישתם להשכלה, נותרו נסיכויות המפרץ יעילות בקואופטציה, ולא פעם כינסו כוחות מתנגדים תחת מטריית המשטר. אולם, תנועות האופוזיציה העתידיות עלולות להיות קשות יותר להכלה. התוצאה של לחצים פנימיים מתעצמים (לרבות משאבים מתדלדלים, אבטלה גואה וסובסידיות שנויות במחלוקת), בשילוב עליית כוחות חדשים שאינם מתמסרים בקלות לקואופטציה (רשתות חברתיות וטלוויזיה בלוויין), עשויה להביא רבים במפרץ לחוש חזקים מספיק כדי לבקר בגלוי את השליטים שלהם. החשיפה הבלתי־מבוקרת של אזרחים לתקשורת זרה באמצעות האינטרנט והלוויין מקשה בעיקר על משטרים כמו בית המלוכה הסעודי, שהקפדה על האופי השמרני חיונית ליציבותם.

ממלכות במפרץ נהנות מתמיכה מצד מעצמות זרות בזכות המיקום הגיאופוליטי האסטרטגי שלהן. הצי החמישי האמריקאי עוגן בבחריין ופיקוד המרכז האמריקאי יושב בקטר. מדינות אלו הן מפיקות הנפט והגז מהגדולות בעולם, ובשטחן העתודות הרבות ביותר. המחיר של איי־יציבות במפרץ עבור המערב גבוה, לפיכך, הרבה יותר מהמחיר של חילופי שלטון בתוניסיה או בתימן. התוצאה: הדיכוי המתמשך של השיעים מביא לתגובה רפה בלבד מצד וושינגטון והמערב. עבור השליטים האוטוקרטיים במפרץ, קיום 'קואליציות תמיכה' פנימיות וחיצוניות באמצעות שימוש ברווחי הנפט מפחית את עלות הדיכוי ואת הסיכויים להתנגדות בינלאומית.⁸ בהקשר זה, כמה ממדינות המפרץ מנצלות את קשריהן בשוק האנרגיה העולמי כדי

ליצור רשת של קשרים בינלאומיים, במטרה להגדיל את מספר החברות הבינלאומיות והמדינות שיש להן אינטרס בשמירה על יציבותן לאורך זמן.

רווחי הנפט אמנם חשובים, אולם הם אינם מספרים את כל הסיפור. הממלכות נתפסות כצורות טבעיות ולגיטימיות יותר של ממשל בחצי-האי הערבי.⁹ החברות במפרץ הן במידה רבה שבטיות באופיין. הדבר מקל בין השאר על השליטים לשמור על קשר עם נתיניהם. בערב-הסעודית הדבר נעשה דרך המועצות השבטיות, המג'לס. בכינוסים שבטיים מעין אלה לוקח חלק בדרך כלל נציג משפחת המלוכה, ודרכו מעבירים האזרחים את בקשותיהם. ככלל, הנגישות של הפרט לשליט רבה יותר מאשר בחברה שאינה שבטית.¹⁰ במלוכה שבטית הנאמנות היא, בדרך כלל, קודם כל למלך ולמשפחת המלוכה, ורק אחר כך למדינה. חלק מהמונרכים גם שומרים על ריחוק מהזירה הפוליטית – דבר התורם לגיטימיות שלהם. כך למשל, הסולטאן קאבוס מעומאן יכול לפטר את אחד משריו בעקבות ביקורת ציבורית (זאת בשונה מערב-הסעודית, שם מחזיקה המשפחה השלטת במרבית תפקידי המפתח). בשל כך, הממלכות הפכו לשם נרדף ליציבות, ובמדינות שעברו טלטלה דוגמת לוב מתקיים שיח ער בדבר האפשרות שהשלטון יהפוך למלוכה (חוקתית).¹¹ האופי השבטי של החברות במפרץ, השושלתיות וה"לגיטימציה" הדתית שטוענים לה כמה מהמשטרים (במקרה הסעודי המלך הוא "אפוטרופוס המקומות הקדושים") מקלים על משפחות המלוכה להחזיק ברסן השלטון, גם אם אינם מבטיחים אותו. גם גודלן, כאמור, של חלק מהמשפחות ונוכחותן בכל תחומי החיים מקלים עליהן לשמר יציבות (אם כי גודלה של משפחת המלוכה הסעודית הופך את המאבק על השלטון לכזה שמערב עשרות רבות של נסיכים, ויש לכך גם השפעה שלילית על הסדרי הירושה ועל היציבות השלטונית).¹² בנוסף, אנשי

המחיר של אי-יציבות
במפרץ עבור המערב גבוה
הרבה יותר מהמחיר של
חילופי שלטון בתוניסיה
או בתימן. התוצאה:
הדיכוי המתמשך של
השיעים מביא לתגובה
רפה בלבד מצד
וויינגטון והמערב

הדת – מקור פוטנציאלי לביקורת – עברו קואופטציה ופועלים בחסות המלך ובכפיפות לו. הממסד הדתי משרת את המדינה ומעניק לגיטימציה דתית לעומד בראשה. התוצאה: לממלכה דתית קל יותר להתמודד עם אסלאם קיצוני מאשר לרפובליקה חילונית.

למונרכים יתרון מסוים ביחס לנשיאים, כיוון שביכולתם לעטוף את עצמם במסורת המוסלמית והשבטית בקלות רבה יותר.¹³ אולם, בתי המלוכה עצמם אינם בטוחים באשר להמשך שלטונם. בשל כך, ערב-הסעודית ומדינות המפרץ הוציאו מיליארדים על רפורמות (החל ממענקים

במזומן והעלאות שכר, וכלה בפרויקטים של פיתוח ויצירת משרות). ההיגיון הוא פשוט: אזרחים בעלי ביטחון כלכלי אינם מתמרדים. את אלה שכן עושים זאת אפשר להוקיע ביעילות. ניתן להצביע על לוב, שם הפסיד קדאפי את שלטונו

למרות משאבי הנפט שהיו לו, אולי משום שלא השקיע את הפטרו־דולרים בפיוס מגזרים המהווים פוטנציאל להתנגדות.¹⁴ כמו כן, לא כל הממלכות משופעות בנפט. בחריין כילתה את רזרבות הנפט שלה, ותפוקת הנפט של עומאן צנועה יחסית (כ־900,000 חביות נפט ביום). אולם כאמור, סייעה להם תמיכתן של יתר הממלכות. יתכן שללא הסיוע המסיבי הזורם גם לירדן, בין היתר ממדינות המפרץ, היה משטר זה מתקשה לשרוד מבחינה כלכלית.¹⁵

סיכום

לנוכח המשך הטלטלה האזורית, שאלת עמידותם של המשטרים המלוכניים עודנה תקפה. גם אם ניבוי לגבי יציבות משטרים הוא מלאכה קשה, אולי בלתי־אפשרית, ניתן לומר שהאיום הגדול ביותר על יציבות הממלכות במפרץ הוא פגיעה בהסדרי הקצבאות, בין השאר עקב ירידה חדה וממושכת במחירי הנפט. הממלכות במפרץ עמדו בטלטלה בעיקר משום שמרביתן צפות בים של עושר המאפשר להן (עד רמה מסוימת) לקנות מתנגדים מבית ותמיכה מחוץ. ולראיה, האופי המלוכני לא סייע לכמה מהממלכות הערביות לשרוד במחצית השנייה של המאה ה־20.

הממלכות הערביות במפרץ הן יוצאות מן הכלל לא משום היותן ממלכות. לזכותן עומד אוצר גיאופוליטי המקנה להן את נאמנות אזרחיהן ותשומת לב אסטרטגית מצד כוחות חיצוניים. המונרכים אגרו רזרבות משמעותיות ליום סגריר (לערב־הסעודית, יש על פי הערכות, רזרבות של כ־700 מיליארד דולר), אולם ירידה משמעותית וממושכת במחירי הנפט (שעשויה להגיע, למשל, בעקבות הזרמה משמעותית של נפט אמריקאי לשווקים) והיעדר רפורמה מהותית בסובסידיות שניתנות לנתינים יקשו עליהן להיענות לצורכי האוכלוסייה הגדלים, לקיים את ההבטחות שניתנו מאז 2011 ולשמר, לאורך זמן, את המבנים הפוליטיים הקיימים. במבט שטחי, נסיכויות המפרץ נראות יציבות, לפחות

הממלכות במפרץ עמדו
בטלטלה בעיקר משום
שמרביתן צפות בים
של עושר המאפשר להן
לקנות מתנגדים מבית
ותמיכה מחוץ

בהשוואה לכלל האזור. באמצעות מגוון אסטרטגיות הישרדות פנימיות וחיצוניות, המשטרים המכהנים – שתויגו כאנכרוניסטיים עוד במחצית השנייה של המאה שעברה – הצליחו לשמור באופן יחסי על יציבות. אולם, ההסדרים הפוליטיים שמאחורי מדינות אוטוקרטיות אלו נתונים ללחץ גובר, כאשר פלחים לא־מבוטלים מהאוכלוסייה מאתגרים את האליטות השולטות. מדיניות מאוזנת הבנויה

מחד גיסא על נכונותם של סולטאנים ואמירים לפתוח את המערכת הפוליטית ולהיענות לצו השעה, ומאידך גיסא על מוכנותו של הציבור להסתפק בחצי־תאוותו, תוכל לסייע לממלכות במאבק ההישרדות.

הממלכות במפרץ מפגינות עמידות בפני רוחות השינוי שהביאה הטלטלה במרחב. למעט בחריין, שם התסיסה המסרבת לדעוך יונקת ממניעים עדתיים, הממלכות במפרץ לא נאלצו להתמודד עם איומים משמעותיים על יציבותן, והן לא התקשו עד כה לטפל, באמצעות שילוב של דיכוי והטבות, במחאות הספורות שפרצו בשטחיהן. ארבע השנים האחרונות הוכיחו שוב כי עושר הנפט נותר כלי יעיל לשמירה על יציבות.

הערות

- 1 “Mass pro-democracy protest rocks Bahrain”, Reuters, March 9, 2012.
- 2 נחום שילה, “הסדר הפיצלי בסעודיה במבחן הזמן”, בתוך: עוזי רבי ושואל ינאי (עורכים) המפרץ הפרסי וחצי-האי הערבי: חברות ומדינות בתהליכי מעבר, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב, 2014, עמ' 43.
- 3 Habib Toumi “Saudi King Appoints 30 Women to Shura Council”, Gulf News, January 11, 2013.
- 4 “The Manama Document: Bahrain road to freedom and democracy”, a joint document by opposition political societies, Bahrain, 12 October 2011.
- 5 “Iran denies role in Bahrain unrest, urges respect for human rights”, Reuters, April 22, 2014.
- 6 Youseff Harb, “Bahraini monarchy manufactures demographic changes”, *Al-Akhbar*, April 5, 2014.
- 7 Christopher Davidson, “The Arab Sunset: The Coming collapse of the Monarchies”, *Foreign Affairs*, 10 October 2013.
- 8 Gregory Gause, *Kings for all seasons: how the Middle East monarchies survived the Arab spring*, Brookings Doha center analysis paper No. 8, September 2013, pp. 24-27; Matthew Gray, *Qatar: politics and the Challenges of Development* (Boulder, Co., 2013), Ch. 7.
- 9 יואל גוז'נסקי, המונרכיות הערביות במפרץ: האם “האביב” בדרך? בתוך יואל גוז'נסקי ומרק הלר (עורכים) **שנה לאביב הערבי: השלכות אזוריות ובינלאומיות**, מזכר 114, המכון למחקרי ביטחון לאומי, מארס 2012, עמ' 47.
- 10 נושא זה עלה בכנס השנתי ה-38 של האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם ב-5 ביוני 2014, בפאנל שעסק בפוליטיקה וכלכלה של מדינות המפרץ, על ידי נחום שילה, ובהשתתפות מיכאל אפל, און וינקלר, יואל גוז'נסקי ורחל הופמן.
- 11 “Libya Foreign Minister Calls for Return of Monarchy”, *Al-Monitor*, April 7, 2014.
- 12 Yoel Guzansky and Miriam Goldman, “Too Many Saudi Princes”, *The National Interest*, 7 December, 2012.
- 13 Gabriel Ben-Dor, Patterns of Monarchy in the Middle East, in Joseph Kostiner (editor) *Middle East Monarchies: the Challenge of Modernity* (Boulder Co.: Lynne Rienner, 2000), pp. 71-81.
- 14 Marc Lynch (editor), “Arab Uprisings: The Arab Monarchy debate”, The Project on Middle East Political Science (POMEPS), December, 2012.
- 15 און וינקלר, “מ'אביב פוליטי' ל'חורף כלכלי': לאן צועדות הכלכלות של המדינות הערביות שאינן משקי נפט מובהקים?”, **המזרח החדש**, כרך נ"ב, 2013, עמ' 9.